

САМОЙЛЕНКО О. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 343.98.06

ПОЧАТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ (З ПОЗИЦІЙ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ НАУКИ)

У статті проаналізовано питання щодо оновлення концептуального підходу до початку кримінального провадження з позицій криміналістичної науки. Доводиться, що теоретичний аспект організації слідчим початку провадження може бути окреслено категорією «організаційно-правові форми початку кримінального провадження». Аналіз слідчої практики початку кримінального провадження дав змогу автору виокремити такі чотири форми: 1) безальтернативну; 2) альтернативну; 3) безініціативну; 4) ініціативну.

Ключові слова: Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР), початок кримінального провадження, оперативно-розшукова діяльність, повідомлення, рапорт, слідчий, форма.

В статье проанализированы вопросы по обновлению концептуального подхода к началу уголовного производства с позиций криминалистической науки. Доказывается, что теоретический аспект организации следователем начала производства может быть обозначен категорией «организационно-правовые формы начала уголовного производства». Анализ следственной практики начала уголовного производства позволил автору выделить четыре формы начала производства: 1) безальтернативную; 2) альтернативную; 3) безынициативную; 4) инициативную.

Ключевые слова: Единый реестр досудебных расследований, начало уголовного производства, оперативно-розыскная деятельность, сообщение, рапорт, следователь, форма.

The article analyzes the issues of updating the conceptual approach to the beginning of criminal proceedings from the standpoint of forensic science. It is proved that the theoretical aspect of the organization of the beginning of the production by the investigator may be designated by the category “organizational and legal forms of commencement of criminal proceedings”. Analysis of the investigative practice of commencement of criminal proceedings allowed the author to identify four forms of commencement of production: 1) no alternative; 2) alternative; 3) inactive; 4) initiative.

Key words: Unified Register of Pre-Trial Investigations, commencement of criminal proceedings, operational search activities, reports of the report, investigator, form.

Вступ. Сучасні зміни кримінально-процесуального законодавства надали питанню початку кримінального провадження значення магістральної проблеми криміналістичної методики розслідування будь-якого виду (групи) злочинів. Ця проблема спричинена відмовою законодавця від такої стадії кримінального процесу, як порушення кримінальної

справи, що до прийняття 2012 року КПК України виконувала роль механізму перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення. Саме з ним у криміналістичній науці була пов'язана наявність такого структурного елементу окремої криміналістичної методики, як «попередні дії слідчого до порушення кримінальної справи» [1, с. 157], «дослідчі ситуації» [2] або «оцінка первинної інформації» [3]. А.Ф. Волобуєв наголошує на руйнації внаслідок перекладання функції перевірки заяв і повідомлень на слідчого не лише теоретичних конструкцій методики, але й певного алгоритму діяльності органів досудового слідства [4]. На цьому акцентують увагу чимало науковців і практиків (Ю.П. Аленін, В.І. Боров, В.А. Журавель, С.М. Смоков, О.Ю. Татаров, В.Ю. Шепітько та інші).

Постановка завдання. Метою статті є оновлення концептуального підходу до початку кримінального провадження з позицій криміналістичної науки.

Результати дослідження. Оскільки кримінально-процесуальний закон створює організаційно-правові передумови для формування криміналістичної науки, то їй необхідно орієнтуватися на нові реалії практики застосування положень КПК України.

З позицій слідчої практики процесуальний порядок початку кримінального провадження триває з моменту, коли суб'єкту розслідування стало відомо про джерело обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, до моменту внесення ним інформації до ЄРДР. Внутрішня організація слідчим початку кримінального провадження залежатиме від чинників як правового, так і неправового (організаційного) характеру. Оскільки способи внутрішньої організації будь-якого процесу прийнято іменувати словом «форма» (лат. forma), що означає зовнішній вигляд, вияв, конфігурацію або межі об'єкта [5], то теоретичний аспект організації слідчим початку провадження може бути окреслено категорією «організаційно-правові форми початку кримінального провадження».

Правові чинники, що зумовлюють форми початку кримінального провадження, пов'язані з характером джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення певного виду кримінального правопорушення. З огляду на зміст ст. 214 КПК України та відповідно до численних підзаконних актів (Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події [6], Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [7], Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах НП України [8], Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НП України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні [9]) можна виокремити такі три групи джерел обставин, що можуть свідчити про вчинені кримінальні правопорушення:

1. *Заяви і повідомлення осіб про вчинене кримінальне правопорушення, що надходять до правоохоронного органу.* Внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, викладених у цьому джерелі інформації, є обов'язком слідчого або щодо проваджень у формі приватного обвинувачення прокурора. Це процесуальне рішення вони приймають упродовж визначених законом 24 годин із моменту реєстрації уповноваженими працівниками чергової частини таких заяв і повідомлень. Їх реєстрацію здійснюють цілодобово в журналі Єдиного обліку, працівник чергової частини доповідає відповідну інформацію начальнику органу поліції та за резолюцією останнього спрямовує заяву або повідомлення начальника слідчого підрозділу для внесення слідчими відповідних відомостей до ЄРДР.

До початку кримінального провадження за умови наявності реальної можливості конкретизувати отриману інформацію про вчинення злочину слідчий спроможний провести лише огляд місця події.

2. *Матеріали кримінального провадження.* Слідчий у межах компетенції, визначеної ст. 40 КПК України, може виявити відомості про вчинення кримінального правопорушення під час досудового розслідування в іншому кримінальному провадженні.

Розслідування злочину з позицій криміналістичної науки можна відобразити у вигляді послідовного або паралельного виконання слідчим низки локальних завдань, які у своїй системі забезпечують розкриття злочину й усебічне, повне та об'єктивне дослідження об-

ставин, що належать до предмета доказування в кримінальному провадженні [10, с. 74]. Визначення змісту типової слідчої ситуації конкретного злочину, оцінка предмета доказування у справі надають можливість сформулювати відповідне тактичне завдання розслідування щодо виявлення інших епізодів злочинної діяльності й обрати криміналістичні засоби його виконання: слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, організаційні заходи. Наділення слідчого повноваженнями проводити негласні слідчі (розшукові) дії, які мають характер пошукових і розвідувальних заходів, що традиційно проводять оперативні підрозділи для виявлення злочину, суттєво змінює характер діяльності слідчого під час розслідування кримінального правопорушення. Адже негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи мають схожий порядок проведення. У сучасних умовах на високому рівні такою компетентністю вже володіють працівники слідчого підрозділу, які до призначення на посаду слідчого працювали в оперативних підрозділах або пройшли фахову підготовку чи підвищення кваліфікації за профілем їх роботи. Повідомлення органів поліції про вчинення нового епізоду злочину, встановленого під час розслідування дорученої справи, здійснюють шляхом складання слідчим рапорту на ім'я начальника органу поліції.

3. *Ініціативні рапорти співробітників оперативного підрозділу про виявлення ними кримінального правопорушення та долучені до них матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння осіб, відповідальність за які передбачена КК України.* Не всі заяви та повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення спрямовують до слідчого відділу, певну їх частину, яку начальник органу (підрозділу) поліції оцінює як анонімне повідомлення або звернення громадян у значенні письмової або усної форми пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) чи скарги [11], направляють для виконання в оперативний підрозділ. Співробітник оперативного підрозділу має законодавчо визначений проміжок часу для підтвердження викладених у них обставин шляхом здійснення попередньої перевірки. Про результати такої перевірки поліцейські доповідають безпосередньому керівникові у формі рапорту. Якщо внаслідок перевірки отримано інформацію про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також про події та факти, які можуть сприяти розкриттю та досудовому розслідуванню, то за резолюцією відповідного керівника органу або підрозділу поліції приймають рішення про передання на розгляд керівникові органу досудового розслідування для використання інформації під час розкриття та досудового розслідування кримінального правопорушення або внесення інформації до ЄРДР. Оформляють повідомлення у формі ініціативного рапорту.

Про такий рапорт ідеться також за умови, коли підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності містяться в інших джерелах інформації про злочин (ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), зокрема: 1) повідомленнях осіб, які затримали підозрювану особу під час вчинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яку підозрюють у його вчиненні; 2) заявах і повідомленнях громадян, з якими встановлено негласне співробітництво; 3) повідомленнях посадових осіб, громадських організацій; 4) публікаціях засобів масової інформації; 5) письмових дорученнях і постановах слідчого; 6) матеріалах інших правоохоронних органів; 7) запитах і повідомленнях правоохоронних органів інших держав, міжнародних правоохоронних організацій; 8) інших відомостях, отриманих унаслідок оперативно-розшукової діяльності.

Якщо інформація стосується тяжких та особливо тяжких злочинів, що готуються, то оперативно-розшукову діяльність здійснюватимуть у межах плану заходів із реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи, який згідно з Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НП України (далі – Інструкція) затверджують начальники оперативного підрозділу й органу досудового розслідування. Оскільки в Інструкції на керівників органу досудового розслідування та оперативних підрозділів (за посадовими інструкціями) покладено однакові обов'язки щодо забезпечення збору, накопичення, систематизації отриманої інформації та здійснення її перевірки з метою

встановлення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також подій і фактів, які можуть сприяти їх розкриттю та досудовому розслідуванню, то спільна узгоджена діяльність слідчого й оперативного працівника для початку кримінального провадження стала правилом, а не рекомендацією.

Тому в практичній площині з метою виявлення злочину слідчий діє двома способами. По-перше, оцінює наданий йому оперативним підрозділом матеріал перевірки на предмет визначення ознак вчинення злочину певної кваліфікації. По-друге, бере активну участь у розробленні плану заходів із реалізації матеріалів оперативно-розшукової справи та з дотриманням режиму секретності здійснює методичне супроводження справи та надання практичної допомоги оперативному підрозділу. Тут ідеться згідно з вищенаведеною Інструкцією про можливість закріплення керівником органу досудового розслідування на письмове звернення керівника оперативного підрозділу слідчого за оперативно-розшуковою справою.

Матеріали саме такої оперативно-розшукової діяльності стають для слідчого джерелом обставин, що засвідчують вчинення кримінального правопорушення, їх відображають у формі рапорту співробітника оперативного підрозділу, іноді безпосередньо слідчого. З метою реалізації цих матеріалів слідчий розпочинає досудове розслідування відповідно до положень ст. 214 КПК України. У зв'язку із зазначеним треба констатувати важливість розуміння слідчим засад оперативно-розшукової діяльності. Особливості використання функціоналу оперативно-розшукової діяльності з метою виявлення кримінального правопорушення є *організаційними чинниками, що зумовлюють особливості форми початку кримінального провадження щодо окремого виду злочинів*.

У криміналістичній науці питання діяльності працівників оперативних підрозділів традиційно розглядають крізь призму їхньої взаємодії зі слідчими під час досудового розслідування [12–16]. Взаємодією слідчого з оперативними підрозділами, підприємствами, установами, громадськістю та засобами масової інформації є спільна та взаємопогоджена діяльність, спрямована на розслідування й попередження злочинів [17, с. 327–330]. Це такий взаємозв'язок у їхній діяльності, що забезпечує правильне поєднання повноважень, методів і засобів, притаманних кожному з учасників взаємодії.

Сутність взаємодії полягає в узгодженій діяльності різних складових однієї чи декількох систем. Кожний суб'єкт взаємодії діє в межах своїх повноважень, методів і засобів. Вважається, що провідна роль організації взаємодії належить слідчому як координатору діяльності, певні способи зв'язку між слідчим і суб'єктами взаємодії називають формами взаємодії. Взаємодія слідчого з оперативними працівниками пронизує весь процес його діяльності, утім, до початку кримінального провадження ініціатором і координатором такої взаємодії поки що є не слідчий, а оперативно-розшуковий підрозділ, тому розглядати діяльність слідчого до початку процесуальної діяльності як самостійну форму взаємодії слідчого з оперативним працівником не є доцільним.

Тож у методиках розслідування окремих видів злочинів треба визначати організаційно-правові форми початку кримінального провадження в значенні певних способів слідчого організувати виявлення ознак кримінального правопорушення, що зумовлені специфікою джерела обставин, які можуть свідчити про вчинення злочину певного виду, і типовим функціоналом оперативно-розшукової діяльності щодо окремого виду злочинів. Проведений вище аналіз слідчої практики початку кримінального провадження дав змогу виокремити чотири самостійні організаційно-правові форми початку кримінального провадження: 1) безальтернативну; 2) альтернативну; 3) безініціативну; 4) ініціативну.

Безальтернативна форма початку провадження полягає в отриманні слідчим заяви або повідомлення про вчинений злочин, конкретизації протягом 24 годин відомостей, що свідчать про вчинення злочину, і безальтернативному способі реагування на отриману інформацію – вчиненні активних дій із внесення таких відомостей до ЄРДР. В арсеналі способів дії слідчого є опитування, огляд місця події та організаційні заходи у формі звернення до відкритих джерел інформації з метою підтвердження отриманих відомостей.

Альтернативна форма початку провадження пов'язана з оцінною діяльністю слідчого щодо матеріалів перевірки оперативних джерел інформації про злочин. Слідчий під час отримання матеріалів перевірки має альтернативу внесенню відповідної інформації до ЄРДР – це повернення матеріалів до оперативного підрозділу для доопрацювання з рекомендаціями щодо подальших дій суб'єкта перевірки. Тому слідчий повинен розумітися на особливостях здійснення заходів оперативного (ініційованого) пошуку, які виконують у цей момент роль пізнавальних засобів, і на специфіці різних джерел оперативної інформації залежно від виду злочинів.

Безініціативна форма початку кримінального провадження реалізується слідчим шляхом методичного супроводження оперативно-розшукової діяльності в межах оперативно-розшукової справи. Унаслідок діяльності оперативних підрозділів за спільним зі слідчим планом слідчий встановлює факт підготовки та вчинення тяжких й особливо тяжких злочинів, що призводить до «безоціночного» внесення відомостей, викладених в ініціативному рапорті про виявлення злочину, до ЄРДР. Тут не може йтися про «абсолютну ініціативу» слідчого в питаннях проведення слідчих (розшукових) дій, адже їх здійснення буде пов'язане із завершенням оперативно-розшукових заходів, залежатиме від результатів їх проведення.

Ініціативна форма початку кримінального провадження проявляється в самостійному виявленні слідчим іншого кримінального правопорушення під час здійснення досудового розслідування в уже дорученому для здійснення розслідування кримінальному провадженні. Основу комплексу пізнавальних засобів становлять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, що проводять безпосередньо слідчий або оперативні підрозділи за його дорученням.

Висновки. Визначення специфіки безальтернативної, альтернативної, безініціативної та ініціативної організаційно-правових форм початку кримінального провадження стосовно певного виду злочинів надасть можливість використовувати надалі результати оперативно-розшукової діяльності як докази, забезпечить повноту досудового слідства та перспективу судового розгляду матеріалів таких кримінальних проваджень.

Список використаних джерел:

1. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 407 с.
2. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.
3. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2001. 426 с.
4. Волобуєв А. Ф. Проблемні питання початку досудового розслідування. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 1 листопада 2013 р. Одеса : Фенікс, 2013. С. 237–240.
5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук, Институт русского языка им. В.В. Виноградова. 4-е изд., допол. Москва : Азбуковник, 1999. 944 с. URL: <http://www.ozhegov.org/words/38325.html>.
6. Інструкція про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 6 листопада 2015 р. за № 1377. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15>.
7. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : Наказ Генеральної Прокуратури України від 17 серпня 2012 р. № 69. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.
8. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації проведення особистого прийому громадян в органах та підрозділах Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15 листопада 2017 р. № 93. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1493-17>.

9. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 7 липня 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

10. Баєв О.Я. О методических основах расследования насильственных преступлений. *Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики* : сб. науч. тр. Калининград, 1998. 86 с. С. 74.

11. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.

12. Бекетов М.Ю. Следователь органов внутренних дел и милиция: взаимодействие при расследовании преступлений : учеб. пособие. Москва : Щит-М, 2004. 96 с.

13. Иванов В.В. Методические рекомендации по совершенствованию взаимодействия следователя с оперативными подразделениями органов внутренних дел при раскрытии и расследовании преступлений. Чернигов, 1997. 34 с.

14. Озерський І.В. Взаємодія слідчого з органом дізнання (організаційно-правовий та психологічний аналіз) : монографія. Київ, 2004. 217 с.

15. Пивоваров В.В., Щербина Л.І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ : монографія. Харків : Право, 2006. 176 с.

16. Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів : монографія / Кол. авт.: А.Ф. Волобуєв, І.М. Осика, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків : Курсор, 2009. 320 с.

17. Криміналістика : навч. посібник / за ред. А.Ф. Волобуєва. Київ, 2011. 504 с.

СЕЗОНОВ В. С.,

кандидат юридичних наук,
старший судовий експерт
(Харківський науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх
справ України)

УДК 343.982.32:621.794.425

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ КОМПЛЕКСНОГО ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Стаття присвячена аналізу правових підстав проведення криміналістичного дослідження ідентифікаційних номерів транспортних засобів і документів, що їх супроводжують, та організаційних основ його проведення. Обґрунтовано доцільність всебічної переробки, внесення суттєвих змін, вилучення застарілих положень, внутрішнього узгодження та рубрикації чинних правових норм стосовно транспортних засобів.

Ключові слова: транспортний засіб, нормативно-правове регулювання, методика криміналістичного дослідження, судова експертиза.

